

## *Avoimen julkaisemisen linjauksen malli rahoitusorganisaatioille -luonnos*

Suomen tiedekustantajien liiton kommentit, 17.6.2020

Suomen tiedekustantajien liitto toivoo, että

- + luonnoksen yksipuolisia, johdattelevia väittämiä ja esimerkkejä tasapainotettaisiin tai perusteltaisiin paremmin
- + tutkijoiden ja tieteen julkaisu- ja kustannustoiminnan autonomiaa ja valinnanvapautta kunnioitettaisiin laadun ja vaikuttavuuden edistämisen turvaamiseksi
- + tutkijoita, tieteenaloja, tieteen kieliä sekä tieteen julkaisijoita ja kustantajia kohdeltaisiin tasaveroisesti
- + vaihtoehtoisten liiketoimintamallien (tekijänoikeuslakiin perustuvan käyttökorvausjärjestelmän ja valikoivasti kohdennettujen tuotantorahoitusmaksujen) vastakkainasettelua ja lisenssiohjausta lievennettäisiin luonnoksessa
- + luonnoksen motiiveista ja asetelmista puhuttaisiin avoimemmin ja kriittisemmin, jotta välttyttäisiin hätiköidyiltä linjauksilta kauaskantoisine seurauksineen

### **Otsikko: ”rahoitusorganisaatioille”**

Tämä sanavalinta on laajempi kuin tekstissä käytetty ”tutkimusrahoittajat”. Epäselväksi jää, kenelle teksti on suunnattu. Ensisijaisesti näyttäisi olevan kyse yksityisistä tutkimusrahoittajista (rahastoista ja säätiöistä).

Tieteen ja julkaisujen avoimuuden rahoittajiin lukeutuvat kuitenkin myös tiedejulkaisujen oikeudenhaltijoiden (sekä kustantajien että tekijöiden) yhdistykset, esimerkiksi Suomen tiedekustantajien liitto. Se saa varansa tekijänoikeuslakiin kiinnittyvästä sopimuslissenssijärjestelmästä, eli se siirtää julkaisuista kerätyt käyttökorvaukset eteenpäin tieteen kotimaisille julkaisijoille ja kustantajille apurahoina, palkintoina, koulutuksina ja muina palveluina.

Suomen tiedekustantajien liitto on mm. tiedelehtien avointen digitointiprojektien merkittävä rahoittaja huolimatta siitä, että CC-lisenssoitu materiaali ei kerrytä rahoituksen lähteenä olevia käyttökorvauksia.

Liiton kanta on, että kotimaisilla tiedekustantajilla ja tieteen tutkija-kirjoittajilla tulee olla täysi vapaus valita omalle toiminnalleen sopivimmat julkaisumuodot, yleisöt sekä lisenssit ja niihin liittyvä rahoitusmalli. Kotimaiset tiedekustantajat kannattavat avoimuutta, mutta siitä kustantajille ja julkaisijoille aiheutuvat kustannukset olisi korvattava tasaveroisesti.

Vapauden valita tulee korostetusti koskea myös tieteen ja sen julkaisu- ja kustannustoiminnan rahoittajia. On hätäilyä patistaa rahoittajia luonnoksessa painotettuihin linjauksiin tilanteessa, jossa kotimaisen tiedejulkaisemisen rahoitus on kriisissä, kokonaisrahoitusmalli ratkaisematta ja julkaisujen lissensointiin vaikuttava ohjauspolitiikka on ristiriitaista. Linjausten tekemiseksi olisi tarjottava monipuolisempaa, tasapuolisempaa ja syvällisempää tietoa kuin mitä tämä luonnos sisältää.

**Tekstissä pääotsikon alla, 2. kpl: ”Tutkitun tiedon avoimen saatavuuden tavoitteena on nostaa tieteen tasoa”.**

Tämä on yksi näkemys avoimuuden tavoitteista. Myös kriittisempiä ja monipuolisempia tulkintoja tavoitteista on esitetty. Niitäkin olisi hyödyllistä esitellä, yksipuolisen johdattelun sijasta. Muut tulkinnot liittyvät mm. tutkimuksen ja tieteen julkaisemisen ja kustantamisen rahoituspohjaan, avoimuuden vaatijan omissa kustannuksissa säästämiseen sekä rahoituksen ja sen hankinnan ulkoistamiseen manageriaalisen toimintamallin omaksuneissa yliopistossa.

Ihanteellisesti tutkijayhteisö itse huolehtii julkaisujen laadusta, kun ne asetetaan avoimesti saataviksi ja käytettäviksi. Osittain näin tapahtuukin, mutta ihanne sivuuttaa realismin, jossa tiedelehtien ja -kirjojen editoreilla ja kustantajien ammattimaisella vertaisarviointimenettelyllä on kriittinen rooli julkaisujen sisällön ja luettavuuden laadun varmistamisessa.

On myös kysyttävä, onko tieteen heikoksi tulkitun tason syynä todella käyttäjille maksuttoman, välittömästi avoimen jakelun puute.

Luonnoksen esittämä tavoite edustaa hyvin rajallista käsitystä siitä, kuinka heikkokuntoisia käsikirjoitukset usein ovat, kun niitä tarjotaan julkaistavaksi. Luonnoksen kirjoittajat ovat joko sivuuttaneet tämän oleellisen asian tai eivät tiedä, kuinka paljon työtä tiedelehtiä ja tieteellisten kirjojen kustantajia palvelevat editorit verkostoineen tekevät käsikirjoitusten hyväksi. Samalla palvellaan tutkijoiden ja heidän taustaorganisaatioidensa uskottavuutta ja koulutustoimintaa, yhteiskunnallisesta keskustelusta puhumattakaan.

Tällaisten seikkojen punnitsemisen on tärkeää, koska vain laadukas tiede voi vaikuttaa ja vaalia tutkijoiden ja tiedeyhteisön uskottavuutta. Tieteen editorit ovat tässä ketjussa kriittinen lenkki, jonka toimintaedellytysten heikentäminen tulee näkymään julkaisujen laadussa. Tiedekustantajien ja -editorien asiantuntijapanos laadun vaalimisessa on tunnistettava ja tunnustettava.

Nyt luonnos puhuu julkaisu- ja kustannustoiminnan asiantuntijoiden – tiedekustantajien ja tutkijoiden – ohitse ja ylitse puutteelliselta vaikuttavaan asiantuntemukseen nojaten. Suomen tiedekustantajien liittoa huolestuttaa, että luonnos on laadittu ensisijaisesti julkaisujen käytön maksuttomuuden vaatijoiden (lähinnä oppi- ja tutkimuslaitosten ja kirjastojen) näkökulmasta, mutta se tarjoillaan rahoittajille ”yleisenä hyvänä”.

Suomen tiedekustantajien liiton kanta on, että kotimaisen julkaisu- ja kustannustoiminnan rahoitus on turvattava niin, että tieteen laatua voidaan jatkossakin tukea. Tutkijoita, tieteenaloja, tieteen kieliä sekä tieteen julkaisijoita ja kustantajia on kohdeltava tasapuolisesti sen sijaan, että kohdennetaan tuotantotukea vain yksittäisille artikkeleille ja kustantajille. Tämä rahoitusmalli (esim. artikkelien käsittelymaksut) suosivat oppi- ja tutkimuslaitosten omaa piiriä, isoja tieteenaloja, luonnontieteitä ja englanninkielistä julkaisemista, mikä asettaa kyseenalaiseen valoon seuraavat väittämät vaikuttavuudesta:

**”Avoin julkaiseminen lisää tutkimuksen vaikuttavuutta”**

**”Avoimen julkaisemisen edistäminen on myös tutkimusrahoittajien etu, sillä se lisää tutkimuksen yhteiskunnallista vaikuttavuutta.”**

**”2. Yleinen kommentti...”**

Luonnoksen alussa esitetty näkemys avoimuuden ja vaikuttavuuden suhteesta muuttuu dokumentin edetessä halutun valinnan perusteeksi. Muuttuuko näkemys totuudeksi, kun sitä toistetaan tarpeeksi usein?

Osuuden otsikko ja teksti sisältävät siis vahvan ja yksipuoliselta vaikuttavan väittämän, jota ristiriitaiset havainnot tiedeyhteisön arjesta tukevat vain osittain. On siis kysyttävä: Miten ja missä vaikuttavuuden parantuminen on osoitettu niin, että siihen voidaan vedota näin painavassa dokumentissa? Muotoilua olisi siis syytä harkita kriittisesti, jottei se vaikuta lukijaa aliarvioivalta ylimielisyydeltä tai harhaan johtamiselta.

Julkaisun lataaminen avoimesti saataville nettiin ei automaattisesti lisää sen vaikuttavuutta. Yhtäältä se voi näin tehdä, koska julkaisuun voi tutustua helposti mistä tahansa. Toisaalta vaikuttavuus voi myös heikentyä julkaisun kadotessa tiedon vuolaaseen virtaan, jossa tiedon luotettavuuden arviointi voi olla hankalaa. Tällä hetkellä monilta kotimaisilta tiedekustantajilta ja -julkaisijoilta puuttuvat resurssit tarvittavan metadatan lisäämiseen niin, että julkaisut olisivat maksimaalisesti löydettävissä.

Vaikuttavuutta voi heikentää myös julkaisujen laadun heikkeneminen, jos luonnokseen sisäänrakennettu liiketoimintamalli heikentää julkaisujen laatua varmistavien tiede-editorien ja kotimaisen kustannustoiminnan toimintaedellytyksiä. Tällä hetkellä näin uhkaa tapahtua.

Suomen tiedekustantajien liitto toistaa useissa yhteyksissä esittämänsä kannan, että rahasta olisi puhuttava suorasanaistemmin ja kattavammin aina, kun puhutaan avoimesta julkaisemisesta. Nyt luonnokseen näyttää kätkeytyvän ajatus, että oppi- ja tutkimuslaitosten ulkopuoliset tutkimusrahoittajat (erityisesti yksityiset säätiöt) ryhtyvät toiminnan keskeisiksi mutta valikoiviksi maksajiksi.

Tässäkin osuudessa herää toive, että linjausten tueksi ja vaihtoehtojen punnintaan tarjottaisiin tasapuolista taustatietoa, jotta linjausten vaikutuksia voidaan arvioida ennen niiden toimeenpanoa.

Luonnos asettaa tarpeettomasti vastakkain kaksi julkaisutoiminnan liiketoimintamallia. Suomen tiedekustantajien liitto kuitenkin katsoo, että mielekkäämpää olisi maltillinen yhteistyö rinnakkaiselon kehittämiseksi ja vastakkainasettelun lieventämiseksi. Tämä olisi erityisen tärkeää siksi, että Suomessa vallitsee tällä hetkellä ristiriitainen tilanne, jossa molempia malleja edistetään opetus- ja kulttuuriministeriön mandaatilla mutta niitä koskevat ohjauspolitiikan linjaukset ovat keskenään ristiriidassa.

**”Avoimuus on tutkimuksen keskeisimpiä periaatteita, eikä tieteellisiä läpimurtoja synny ilman sitä.”**

Mihin tämä väittämä perustuu? Tieteellisiä läpimurtoja tehtiin jo kauan ennen nykyisen avoimen tieteen ideologian ja siihen nojaavan kampanjoinnin syntyä. Tieteellisiä läpimurtoja syntyy myös liiketoiminnallisin perustein suljetuissa laboratorioissa.

**Otsikko: ”Rahoittajia tarvitaan avoimen julkaisemisen muutokseen”**

Toden totta: Maksajia tarvitaan ja **”[t]utkimuksen avoin julkaiseminen muuttaa akateemisen maailman rahavirtojen kulkua”**. Toistaiseksi äänekkäimmät avoimuuden vaatijat ovat kuitenkin kieltäytyneet puhumasta rahasta, ja kotimaisen avoimen tiedejulkaisemisen kestävä ja tasapuolinen kokonaisrahoitusmalli on yhä ratkaisematta.

Artikkeli- tai käsittelymaksut eivät ole realistinen vaihtoehto useimmille kotimaisille tiedelehtien ja -kirjojen kustantajille varsinkaan yhteiskuntatieteissä ja humanistisilla aloilla. Lisäksi maksut voivat synnyttää ikäviä riippuvuussuhteita, kun rahan ote tutkimuksesta ja julkaisuja koskevista valinnoista syvenee. Toimintaedellytysten heikkeneminen nakertaa niin julkaisujen laatua, editorien työoloja kuin yliopistojen ja korkeakoulujen arvostusta ja uskottavuutta.

On monin tavoin ongelmallista, että tavoitellun muutoksen lähtökohtana on vain yksi tulkinta avoimuudesta.

On aivan totta, että "[s]uomalaiset tutkimusrahoittajat voivat edistää avointa julkaisemisesta ottamalla ensinnäkin kantaa aiheeseen sekä toisekseen mahdollisesti kustantamalla artikkelien tai kirjojen käsittelymaksuja."

Muotoilun ongelmana on, että se tarjoaa rahoittajan linjauksen ainoaksi vaihtoehdoksi myönteistä suhtautumista käsittelymaksuihin perustuvaan avoimeen julkaisemiseen.

Mahdollista lienee kuitenkin myös se, että suomalaiset tutkimusrahoittajat käyttävät valtaansa hillitäkseen kotimaisen tiedejulkaisukentän asiantuntijoiden (kustantajien, tieteen editorien ja tutkija-kirjoittajien) näkökulmasta jopa vastuuttomalla vauhdilla etenevää avoin tiede -politiikkaa. Näin ne voivat halutessaan ilmaista huolensa siitä, että nykyisellään avoimuuden linjaukset uhkaavat kotimaisen tiedejulkaisu- ja -kustannustoiminnan toimintaedellytyksiä, autonomiaa ja toimijoiden, tieteenalojen ja tieteen kielten tasaveroisuutta.

Huoltaan ilmaistessaan ne voivat myös vaatia avoimempaa, osallistavampaa ja monipuolisempaa keskustelua kotimaisen avoimen tiedejulkaisemisen rahoitusmallin kestävästä ratkaisusta. Samalla on mahdollista vaatia kahta keskenään ristiriitaista liiketoimintamallia hallinnoivalta opetus- ja kulttuuriministeriöltä selvempää ohjauspolitiikkaa, avoimuuden tulkinnan joustavoittamista sekä laaja-alaisempaa ja tasaveroisempaa lähestymistä kotimaisen toiminnan rahoitukseen.

Huomattakoon, että Ruotsin tärkeimpiin tieteen rahoittajiin kuuluva Jubileumsfonden irrottautui eurooppalaisten tutkimusrahoittajien Plan S:stä toukokuussa 2019. Päätöstä perusteltiin mm. etenemisen vauhdilla ja tieteenalojen eriarvoistumisella. <https://www.rj.se/en/Researcher-news/general-news/riksbankens-jubileumsfond-steps-away-from-plan-s/>

### **Otsikko: "Malli"**

Olisi suotavaa, että vallitseva, kustantajien ja tutkijoiden suurta enemmistöä koskeva sopimus- ja käyttökorvausjärjestelmä ja sen kehittäminen otettaisiin huomioon paremmin. Avoin saatavuus ja nykyinen järjestelmä voivat elää myös rinnakkain, ja tämän toteuttamista olisi selvitettävä tarkemmin. Samalla on varmistettava, että rahoittajilla on riittävät tiedot vastuullisen linjauksen tekemiseksi.

Luonnoksessa esitelty **"yksi mahdollinen mallirunko"** ajaa yhtä haluttua näkemystä. Muiden, täysin realististen vaihtoehtojen sivuuttaminen ja asianosaisten valikoiva kuunteleminen on yksi tapa lähestyä yksimielisyyttä. Se kuitenkin on ikävässä ristiriidassa mm. pohjoismaisen sopimusyhteiskunnan ihanteiden kanssa.

Oleellinen kysymys ja kannanotto onkin, **”minkälaiset avoimen julkaisemisen käytännöt rahoittaja hyväksyy”**. On täysin mahdollista, että (yksityinen) rahoittaja antaa – kuten tähänkin asti – oikeudenhaltijoiden itse valita, miten ja missä julkaista tuloksensa.

Valinnanvapauden puolustus perustuu ajatukseen, että juuri tutkija-kirjoittajat ja heidän tutkimustensa julkaisijat ja kustantajat ovat sopivimpien yleisöjen ja vaikuttavuuden arvioinnin parhaita asiantuntijoita. Valinnanvapaus ja autonomian kunnioittamisen sallii aatteellisen vapauden – ja vaalii myös tieteen puolueettomuutta niin, etteivät heidän valintansa kiinnity tiukemmin rahoittajan aatteellisiin linjauksiin tai taloudellis-poliittisiin tavoitteisiin.

## 5. Lisenssejä koskevat ohjeet

**MIKSI [t]utkijoita on hyvä ohjata käyttämään CC-lisenssejä”?** Kyseenalaistamattoman ”hyvyyden” sijasta tämä on merkittävä aatteellinen ja liiketoiminnallinen valinta, jossa tutkija-kirjoittaja ja kustantaja voivat joutua kaventamaan autonomiaansa ja rahoituspohjaansa. Tuotantovaiheen käsittelymaksuihin voivat Suomessa turvautua vain harvat, lähinnä isojen luonnontieteiden julkaisut, joista osaa tehdään englanniksi kotimaisten kielten sijasta.

Vain hyvin harvalla kotimaisella yhteiskuntatieteen tai humanististen alojen lehdellä tai kirjankustantajalla on realistinen mahdollisuus ottaa käyttöön julkaisu- ja käsittelymaksuja, vaikka tutkimusrahoittajat alkaisivatkin maksaa niitä avokätisesti. Eriarvoistaminen voi vaarantaa laadun ja vaikuttavuuden.

Luonnokseen sisäänrakennettu liiketoimintamalli on julkaisuja käyttävien ja edelleen jakavien oppi- ja tutkimuslaitosten ja kirjastojen edun mukainen. Se kuitenkin sivuuttaa kotimaisten tiedekustantajien enemmistön keskustelussa valintojen seurauksista.

## 6. Käsittelymaksut

Mihin perustuu väittämä, että **”[m]aksujen kieltäminen kokonaan rajoittaisi julkaisukanavien määrää radikaalisti”**?

Edellä sanotun valossa on myös mahdollista, että nykyisen lakisääteisen käyttökorvausjärjestelmän murentaminen valikoivammalla liiketoimintamallilla ja rahoituksen epätasa-arvoistuminen harventavat julkaisukanavien määrää ”radikaalisti”.

Esimerkkiteksti tarjoaa avoimuudesta vain tiukinta mahdollista tulkintaa, jossa **”kaikkien julkaisujen on oltava välittömästi avoimia”**. Sinänsä kannatettava ajatus menee asioiden edelle tilanteessa, jossa kotimaisen avoimen tiedejulkaisemisen tasaveroinen kokonaisrahoitusmalli on ratkaisematta.

Ylipäänsä kieltäminen, salliminen ja muu ehdottomuuden retoriikka tuskin ovat hedelmällisiä linjauksissa, jotka tähtäävät yhteiseen, tasaveroiseen hyvään.

## Kohta 7

Tällaiset hakemusehdot edellyttävät hakijoiden laajaa kouluttamista, jotta he voivat tehdä informoituja päätöksiä ja perusteltuja, laadukkaita hakemuksia. Suurelta osalta tutkijoista puuttuu syvälinen käsitys tekijänoikeusjärjestelmästä – ja nyt vastakkain asetelluista avoimuuden rahoittamisen käytännöistä.

On toivottavaa, että linjauksia harkitsevat tutkimusrahoittajat ottavat selvää asioiden taustoista ja punnitsevat mahdollisia vaatimuksia realistisesti mm. tasapuolisuuden ja tutkijan työn arjen näkökulmista ennen niiden kirjaamista.

Toivottavaa olisi myös, että hakijoille tarjottaisiin puolueetonta, asianosaiset laajemmin huomioon ottavaa tietoa päätöksenteon tueksi ennen ehtojen soveltamista.

## 8. Poikkeustapaukset

Vähemmällä päästään, jos sallitaan valinnanvapaus ja avoimuuden joustavampi tulkinta sen sijaan, että kirjataan poikkeuksia uusiin sääntöihin.

Onko oman valinnanvapauden tai tieteen kielten tasaveroisuuden tiukka puolustaminen perusteltu poikkeus – ja onko mielekästä pyytää rahoituksen hakijoilta tällaisia ”uskontunnustuksia” tai edellyttää tieteen rahoittajilta tällaista linjauspolitiikkaa? Entäpä halu kehittää kotimaista ja yhteispohjoismaista käytäntöä ja kansainvälisiä one size fits all -ratkaisuja paremmin yhteen sopiviksi?

Suomen tiedekustantajien liiton näkemyksen mukaan sallivuus ja kollektiivinen kertapunnerrus kotimaisen tiedekustannus- ja -julkaisutoiminnan rahoitusmallin kestävä ratkaisemisen ja yksiselitteisemmän ohjauspolitiikan puolesta tuottaisivat kestävämmän, helpommin hahmotettavan ja tasaveroisemman ratkaisun kuin yksityiskohtaiset linjaukset poikkeuksineen.

## 9. Linjausten noudattaminen

Ks. kommentit kohdassa 8. Voiko valittu politiikka **”johtaa hylkäämiseen suoralta kädeltä”**, ehdotetun tutkimuksen kiinnostavuudesta ja hakemuksen laadusta riippumatta? Haluaako rahoittaja osallistua tällaiseen mikromanagerointiin, joka potentiaalisesti uhkaa tutkijan ja tutkimuksen vapaata ja riippumatonta etenemistä?

Huomattakoon myös, että myös monilla tiedelehdillä on oma julkaisupolitiikkansa ja -agendansa, johon voi olla vaikea sitoutua / johon tutkija haluaa sitoutua muista kuin julkaisun avoimuuteen ja sen rahoituksen liittyvistä syistä.

## 10. Entä jos huomataan, että ehtoja ei ole täytetty?

Useimmilla rahoittajilla on jo selvä **”ohje siitä, miten rahoituksen ehtojen vastaiseen käyttöön puututaan”**.

Mutta halutaanko niihin todella lisätä julkaisupolitiikan yksityiskohtia – ja sitten lisäresursoida tällainen valvontatehtävä, joka **”saattaa johtaa sanktioihin”**. Tämä voi rajoittaa tutkijan vapautta ja tutkimus- ja julkaisutoiminnan riippumattomuutta ongelmallisella tavalla. Valinnanvapaus ja riippumattomuus ovat keskeisiä tukia tutkimuksen luovalle ja pelottomalle etenemiselle sekä vaikuttavuuden maksimoinnille kussakin tilanteessa.

Julkaisemista ohjaavat kurinpitotoimet harvoin ovat hedelmällisiä ja kustannustehokkaita, mikäli tavoitteina ovat laatu, vaikuttavuus ja tasaveroinen hyvä.